

AZ ÖRDÖGŰZÉS REFORMÁTUS SZABÁLYOZÁSA 1636-BAN (I.)

A XVII. századi, de a későbbi, XVIII. századi református prédikációkban is jelentősek azok a szakaszok, amelyek az ördögtől való tartózkodásról, illetve, annak felismeréséről és elűzésének módjairól szólnak. Az evangélikusok és reformátusok ördögűzésének valóságos, tényleges gyakorlatáról, eseteiről azonban kevés konkrét ismerettel rendelkezünk. Mivel Samorjai János 1636-ban megjelent református¹ rendtartásában szabályozták, arra kell következtetnünk, hogy az eljárásnak nemcsak pontos rendje, de alkalmi is lehettek.

Egy korabeli forrásunkban, a Codex Bandinusban (1646-1648) például olvasható egy leírás az ördögűzésről, amely a jezsuita misszió „korrekcióját” mutatja be a moldvai románság ördögűzési gyakorlata felett: ² ... „mert akiről gyanú támad, hogy rossz szellem szállotta meg, szorosán oszlophoz, kútághoz kötik, ahol fűtykösökkel és öklözéssel jól elpáholják. Ejjel, nappal nyugtalanítva elfárasztják, éhséggel kínozzák. Hogyha ez sem elég, tüzes vassal perzselést és égetést alkalmaznak, különösen a torok és a szív táján égetik. Ezzel remélik elérni azt, hogy a testen eszközölt kínszások az ördögöt is kínozzák, és végül enged, de meg szokott történni az is, hogy az okozott fájdalmak magát a lelket is kiszorítják a test hüvelyéből. Az e tartományban tartózkodó jezsuita atyákkal nemegyszer történt meg, hogy ilyeneket hoztak hozzájuk, és az ördögűzés szertartását elvégezték felettük. Az ördögűzés eme módja csodálkozást keltett, hogy miután a szertartáskönyvből imádkoztak és a szentek ereklyéivel érintették és szentelt vízzel meghintették őket, megszabadultak.” A moldvai román parasztok, a „közép” az ördögűzést annak középkorias formájában, a megszállotságáról való középkorias hit alapján végezte (az ördög bejutásának helye a szájon át, meglepedési helye a szívben: torok és szív tájék égetése a tűz (tüzes vas) tisztító hatásával), a betolakodott gonosz lélek elpusztításának különféle fizikai eljárásait, brutális fizikai gyötréseket, kínszásokat, sokszor halálos végű eljárásokat alkalmazva. Ezzel szemben a jezsuita páterek eljárásai a szertartáskönyvekben rögzített imákra és exorciumokra szorítkoztak, amelyet kiegészítettek a szentségek és a szenteltvíz erre a célra történő felhasználásának szabályai. Az eljárásban a korabeli jezsuita hittudomány alapján álló rituálékat, az ellenreformációban megerősödött szentségtiszteletet, legfőképpen pedig a barokk kor biblikus nyelvét és retorikai erejét vélték hatásosnak. A református rendtartás az ördögűzést, mint látni fogjuk, ettől némileg eltérően, más módon szabályozta.

¹ Samarjai (Máté) János református lelkész (1585–1652) Galgócon született, Nagyszombatban nevelkedett és halt meg. 1609-től Heidelbergben tanult, a szenci iskola rektora, Nagymagyar, Halászbánya és Kordonfalván volt lelkész, 1622-ben püspökké választották a csallóköz-mátyusföldi (észak-dunamelléki) kerületben. Elnöke volt a Komjáti Zsinatnak (1623-1625). Vitája a pápai evangélikus lelkésszel Lethenyi Istvánnal a két protestáns felekezet dogmatikai, liturgiai hasonlóságáról vagy különbségéről széles körben ismertté vált, ennek hatására írta meg 1626-ban „Magyar harmónia” című munkáját a két felekezet „azonosságáról.” Rendtartása tehát a zsinati munka gyakorlatából és hasznából keletkezett, szándéka szerint mindkét protestáns felekezet számára használhatóan. Lsd. Thury Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története*, Csallóközi Kiskönyvtár, sor. szerk. Kocsol László, Kalligram, Pozsony 1998. I-426-514., Warga Lajos: *A keresztény egyház történelme II* 1906. Sárospatak 424. Samarjai életrajza Uo. 38. jegyzet, 434.o.- az adatok pontosításáért Németh Tamás református lelkésznek mondok köszönetet.

² Domokos 1987 Codex Bandinus (=1646-1648). Ford. a szerző, In: *A moldvai magyarság*, Magvető Kiadó, Budapest, 477. 334-480.

Az ördögűzés másik fontos és sokáig élő formája a keresztelésekhez kötődik. A liturgiás könyvek, misekönyvek, rendtartások ezekről is eligazítanak, így pl. egy 1498-as misekönyvből a XVI. században bejegyzett kéziratos szövegben a keresztelés szertartásának első része az exorcizmusmal záródik: „a pap a gyermek arcára lehel.” „...e lehelés által vedd a Szentlelket”-mondja.³ Jelen munkánkban a kereszteléssel kapcsolatos exorcizmusokra sem térünk ki, csupán az ördögűzés protestáns szabályozását mutatjuk be az 1636-os traktusból, azzal a céllal, hogy a témakör kutatói számára nyelvi és tartalmi anyagát ismertté tegyék.

Tervezett tanulmányunkban a protestáns ördögűzést három oldaláról közelítjük meg. A Samorjai János 1636-ban megjelent rendtartásában az ördög leírására és felismerésére majd pedig az exorcizmus rendjére vonatkozó fejezetek bemutatása képezni az első részt. A második a református templomok dekorációinak és szöveges feliratainak értelmezése volna az ördög (testes alakja, vagy az embert megszálló erőként való) jelenlétével és a templomi ördögűzéssel kapcsolatosan. A harmadik részben a XVII–XVIII. századi kéziratos prédikációkban található, az ördögről való elképzésekre, az ördög hatásaira, cselekedeteire és leküzdésének módjaira vonatkozó motívumok bemutatását tervezzük, amelyeket a Pócs Éva által vezetett Vallási Motivum Mutató adatbázis-építő kutatások keretében gyűjtöttünk, azzal a céllal, hogy bemutassuk, hogyan jelenik meg a nyomtatásra nem kerülő, (tehát a szószékről csak szóban elhangzó és így memorizálható,) szövegekben az ördöggel kapcsolatos tudásanyag.

Az is megvizsgálható lesz, hogy hogyan és milyen mértékben távolodik el a nyomtatott szövegektől a köztés rétegekre, tanítókra, az alsó-papságra, kurátorokra, presbiterekre jellemző, hiedelmekre, vélekedésekre alapuló, a hivatalos dogmáktól eltérő elemeket is tartalmazó tudás. Ebben a korszakban ugyanis a papság egy része is képzetlen volt és feltehetően az egyházi ismeretek átadásában nagyobb szerep juthatott a memorizálásnak és a szóbeliségnek, amit a rendtartás címében olvasható szerzői szándék is alátámasztani látszik: „Az eggyűveknél rövid tanításokra közakarattól irattatott...”.

E mostani, Gryneus Tamás köszöntésére készült tanulmány a három részesre tervezett nagyobb munkának az első része, amelyben a rendtartás, mint a protestáns „vének” (presbiterek) korai „gyógyító-tevékenységének” szabályzata, váza kerül bemutatásra.

Samorjai János halászi prédikátor, felső-dunamelléki református püspök 1636-ban megjelent és később utánnyomott könyvének egy-egy példányát (mindkét kiadásban) a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában őrzik (L.197) „Az elvetiai vallason levő ecclesiáknak egyházi ceremóniaokról, és rend tartásokrol való könyvetske. Az eggyűveknél rövid tanításokra köz akarattól irattatott. Samorjai János Halászi Prédikátor által, Lőcsén nyomtatta Brever Lőrincz, 1636” c. könyv 27 fejezetének utolsó két fejezete „XXVI. Az ördöghi késértetnek jelenségéről.” és a „XXVII. Az ördöghűzésben való Rendtartásokról.” foglalja össze a szükséges tudnivalókat és a tennivalókat. Szövegeinket e két betű szerint azonos, de könyvészeti szempontból eltérő kötet alapján mutatjuk be, e példányok kéziratos bejegyzései azt mutatják, hogy a köteteket Sárospatakon forgatták, használták.⁵

³ Radó Polikárp *Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései* Bp. 1944.38–42. Idézi Nagy Varga Vera: Egyházjogi és liturgiátörténeti adatok a kereszteléshez fűződő szokások kutatásához In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5 /II. Szerk: S. Lackovits Emőke és Mészáros Veronika, Veszprém 2001

⁴ Nevét a bemutatásra kerülő munkában olvasható eredeti helyesírással használom, az egyháztörténet Samarjai (Máté) János-ként tartja számon, lsd. 1. sz. jegyzet.

⁵ RMK.I./662.sz. alatt; Pócs Éva idézi és értékeli a megszállottság ismertetőjegyeinek leírását most megjelent áttekintő, összefoglaló dolgozatában: *Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben*, In, Uő szerk. *Demonológia és boszorkányság Európában*, Studia Ethnologica Hungarica I., L'Harmattan-PTE Néprajzi Tanszék, Budapest 2001. 137-198, 144.

*

A rendtartás utolsó előtti, 26. fejezete szól „Az Eördögghi Késértetnek jelenségéről”.

Az első (I) bekezdésben a lap szélén olvasható „summázat” szerint „Az ördög, cselekedeti által jelenti meg magát”: a leírásban bibliai történetek közül Jézus megkísértése, az ordító oroszlánként fel-alá jár, és a kígyó képében megjelenő ördögök felidézése olvasható.⁶

Ezt követően a második (II) bekezdés a protestáns dogmatika szerint rögzíti az ördög működését, „Istentől vagyon szabadsága” írja a summázatot a szöveg margójára.⁷

A harmadik (III) bekezdésben ennek okairól szól. „Bocsáttya penig az emberekre a' késértőt, avagy hogy megh próbáltassanak álhatatosságokban.” A szövegeket példákkal látja el, ezeket többnyire az Újszövetség könyveiből idézi.⁸ A szöveg kiemeli: „*Ne engedgy a' hamis jövendő mondonak beszédének, mert a' ti Uratok Istentek késért titeket, ha szeretitek-é ötet tellyes szívetekből*”: figyelmeztetése az egyik legcsábítóbb kísértés ellen, a jövő kifürkészése, vagy annak ígérete ellen szól, amely ellen az egyházak folyamatosan küzdöttek. Elkövetett bűnökért bünteti az Isten az ördöggel a bűnös lelkeket, ahogyan Szent Pál Hymenaeust és Alexandert a Sátánnak adta a káromkodás bűne miatt, vagy ahogyan Saulra bocsátotta a gonosz lelket engedetlensége miatt, vagy ahogyan Sárát büntette, „hét férjei megölettettek az ördögtől, a' megzabolázhatatlan testi kívánságért.” Mindennek népi gyakorlatára nincs utalás a szövegben, de világos, hogy a népi gyakorlatban élő jóslások, jövendőmondások és praktikák, illetve a halottak megidézésének, a jövendő kikérdezésének gyakorlatát tiltja a leghangsúlyosabban, de a felsorolt példákban még további bűnöket is felidéz. A prédikátor szerző kiemelésre érdemesnek találta megjegyezni: *'A' nap le ne enyészék a' ti haragotokon, és ne adgyatok helt az ördögnek,*”⁹ amelynek háttérében a bajok forrásaként az indulatok, a harag és veszekedés, háborúskodás, mint az ördög szerzeménye áll, a haragvó szívbe veszi be magát az ördög, azaz a tisztátalan lélek.

A következő negyedik (IV) szakasz az ördög eredeti szándékáról tudósít, amely általában ellentétben áll az ördög valóságos ígéreteivel, amelyekben a sors jobbra fordulását, sikert, gazdagságot ígér. A margóra tett összegzés szerint „Szándéka az ördöghnek az embernek veszedelme.”, mégpedig „mind testében, s mind lölkében.” Testi veszedelem volt az eredendő bűn, amelyre az ördög csábított, és amely a halált hozta az „emberi nemzetségnek” és annak következménye; a bűnök tehát az ördögtől valók, és az ember vesztét okozzák. „A' bűnnek soldgya a' halál.. Rom.6.”¹⁰ Az ördög közreműködésének következményeiként további testi bajokat sorol fel, amelyeket gazdag idézetekkel illetve példákkal mutat be. „Testi nyomoruságok a' meg csalatot embereknek” foglalja össze a margón a szövegrész mondandóit. Kizárólag újszövetségi és Krisztus gyógyító tevékenységével kapcsolatos példákat idéz: A koporsóból riasztó ördög, ördög által gyötört leány, a néma ember, az ördöngös vak és néma, a „hős”, vagy kórságos, nyavalyás fiú, vagy a megvadult disznócsorda, a néma ördög által megszállt fiú, a tizennyolc éve beteg asszony, mind az újszövetségi könyvekben találhatók.¹¹

Míg ebben a részben a testi kísértéseket foglalta össze a következő ötödik és hatodik (V–VI) részben az ördög káros tevékenységét az ember lelki életében mutatja be. Az összegző, margóra tett szöveg szerint tehát a 'Keresztyén embernek hitiben valo késérteti.'ről ír. Elsőként Krisztus megkísértését idézi, amikor az ördög felszólítja, „térden állva imádjgy

⁶ „Job.2., Luc.22., Matth.12. Matth.15.”, Samorjai, 1636. 201.

⁷ „Job.1. 2.” és a szövegben „Luc.2., I.Sam.16.”, Samorjai, 1636. 201.

⁸ „Deut.13., I. Tim.1., 2.Sam. 16., Tob. 6., Ephes., 4.”, Samorjai 1636. 201.

⁹ Samorjai 1636. 202.

¹⁰ „Gen.3., Matth.4.”, Samorjai, 1636. 202.

¹¹ „Matth.15., Matth.9., Matth.12., Matth 17., Marc.1., Marc.5., Marc.9., Luc.9., Luc.11., Luc, 13., Aet.19., Marc.19.”, Samorjai 1636. 203.

engem". A következő példák újszövetségi könyvekből valók, így Simon és az ördögös Elimas története. Ezt követően Saul és az ördögös asszony, majd Szent Jób feleségének megkísértése, „Átkozd meg az Istent és halj meg”, és végül a hitben, lélekben megkísértettek újszövetségi példáit Judással zárja.¹²

A hetedik (VII.) részben az ördögnek Istenhez való viszonyát fejti ki. Az újszövetségi példák Szent Jakabtól, és Szent Mátétól származnak, amelynek summája a margóra téve így olvasható: „Az ördög rettegve említi az Istent. Jakobi 2.”¹³

A következő nyolcadik (VIII.) fejezet az ördögi kísértés okairól szól. A Sátán csábítását nemcsak a hitetlenség teszi lehetővé, hanem a különféle bűnök, amelybe bevonja az embert, ebből pedig az következik, hogy az ördög maga tisztátalan (bűnökben él). Ezért hívja, csábítja az embert erre az útra. A lapszéli összegzésben e két kérdés összefüggése kerül megvilágításra: „Sok bűnre kiszti embert a' Sátán. Az ördög miért mondatik tisztátalan léleknek.” Az ördög különösen a nagy bűnök által akarja elveszíteni az embert, úgy, hogy beléköltözik „tisztátalan lélekként”. Az Apostoloknak adott Krisztus hatalmat, hogy legyőzzék a tisztátalan lelket.

A kilencedik (IX.) fejezet tisztázza kit nevezhetünk ördögnek. Ahol a bűnök felsokasodnak a tisztátalan lélek által, az „nagy büntető embert is ördögnek, avagy ördög fiának nevezte Urunk”. Az idézetek Krisztus életéből válogatottak¹⁴ „Nem de nem titeket tizenketten választottalak-én, és egyik ti közzületek ördögh?”¹⁵ „Simon Péternek is mondá: ály hátam megé Sátán. Matt.16.” Az átlényegülés módja: a tisztátalan lélek által megszállt személy a bibliai szöveg *szó szerinti értelmében* egyenlő (lehet) az ördöggel. A megszállottakkal való brutális fizikai eljárások megértéséhez ez az értelmezés-típus fontos lehet.

A következő hosszú, tizedik (X.) szakaszban a *hazugságról* szóló ítéletek és példázatok olvashatók. A hazugság mint az ördög legfőbb eszköze szerepel, amellyel becsapja, csalárdul rászedi és megnyeri a naiv, vagy jó szándékú embert. A hazugság tárgyalásában két tartalmi rész van, az egyik az ördög hazugsága a másik, hogy az ördög hazugságra viszi az embert, azaz az ember hazudik. Először meghatározza, hogy mi a hazugság, mit tart a Szentírás hazugságnak? A idézett példákban a *szó szerinti előfordulások* szerepelnek: Szent Péter például így szól: „Anania, miért foglalta el a Sátán a te szívedet, hogy hazudnál a Szent Lélek ellen?” Ótestamentumi példát a Genézis könyvéből idéz, itt *logikai úton* értelmezi a bűnbeesés eseményét: az ördögnek az az ígérete, hogy ők is halhatatlanná válnának, hazugság volt, „*hazugsággal* csalá meg Évát, hogy meg sem halnának Ádámmal együtt, és olyanok lennének, mint Isten ő maga.”¹⁶

A hazugságok egy speciális fajtája, amikor a szent írásokat hamisan mondja (magyarázza) az ördög. A margó szélén ezt így összegzi: „A' Sz. írásokat hamisan mondgya az ördögh Psal.91”. Erre vonatkozó példák közül az egyik az ördögnek az a felszólítása, hogy Krisztus a templom tetejéről lebocsátkozzék, mivel „*Megh vagy on írva: parancsolt Isten az ő Angyalinak te felőled, hogy tégedet meghörizzenek, hogy a' te lábaidat meg ne üssed a' kőben, el hagyá amaz igét: a' te utaidban*”. Az ígében a megőrzés az úton járó, kövekben megbotló Jézusra vonatkozik, nem pedig a toronyból leszállóra.

Másik példája, amikor az ördög bűnös embert az imádkozásról lebeszéli, mondván „*a' bűnösöket Isten megh nem halgattya. Johann 9*” Egy másik típusa az ige félremagyarázásának például az, amikor az ördög bizonygatja, hogy a bűnösök mennybejutására is van ígéret, holott azt mélységes és igaz penitencia kell megelőzze. A paráznák is üdvözülnek, mondja

¹² „Matth.4., Matth. 13., Luc.22., Aet.13., I.Sám.28., Job.2., Luc.22.”, Samorjai 1636. 204-205.

¹³ „Matth 8., Marc.I., Marc.3.”, Samorjai 1636. 205.

¹⁴ „Matth.10., Matth.12., Marc.I.”, Samorjai 1636. 205.

¹⁵ „Joh.6., továbbiak Matt.16., Joh.8.” Samorjai 1636. 205.

¹⁶ „Aet. 5., Gen. 3., I.Reg. 22.”, Samorjai 1636.206.

az ördög, mint Mária Magdolna, vagy a tékozlóknak azt sugallja, „*Ne legyetek arról szorgalmatosak, mit egyetek, s mivel ruházkodgyatok. Matth.6*”, a fősvényeknek pedig azt: „*A' ki az övéire gondot nem visel, pogánynál is aláb való I.Tim.6*” A hazugság tehát sokféle formájában segíti az ördögöt: „Csalárd lélek mert a' mi a' gyarló ember előtt legkedveseb; minémő e világhi méltóság, szépség, gyönyörűség, azt igéri, noha megh nem adhattya, a' mint Urunknak mondá, hogy e világnak dicsőségét néked adom. Matth.4.” „...„Igy csalja meg az ördögös Varáslókat is, mutogatván nékik szem fény vesztés által valami gyönyörűséges dolgokat. Csalárd az ördög, mert az embert bűnre viszi szép szín alatt, a' részegest jó lakással, a' paráznát testi gyönyörűséggel, a' kevélt méltósággal, a' gyilkost erősséggel, s bátorsággal, a' tékozlót adakozásnak dicséretivel, a' fősvényt takarékosággal édesgetvén, apolgotván.”

A margóra tett summázat szerint „Tündéres az ördög”, azaz család, hazug, hamis, rút, illetve álcáiban pártfogó, segítők, ígérők, szép. „Csalárd az ördög 7, mert maga természet szerint való ábrázattya el titkolván, külömb külömb formában jelenik: Evának kigyó képében, s arról jövendöllötte Isten, hogy az *Asszonyállatnak magva megh rontya fejét a kigyónak*: azért mondgya Szent János vörhenyeges Sárkánknak, és réghi kigyónak, fényes Angyallá is tünteti magát. 2.Cor.11. emberi ábrázatban is jelenik: azért rettentenek vala meg a' Tanévtányok, hogy ayto be tévén ment vala hozzájuk Jezus Urunk, mert ők azt vélik vala, hogy valami gonosz lököt látnának. Ismet, midőn Urunk a vizen száraz lábbal közelgetne Tanévtányihoz, kik hajoban valának, el sivalkodának iettekben, alévtván hogy valami ördögghi késértetet látnának. Samuel ábrázattyaiban is jelentette magát.” Az ördög tulajdonságainak ez a legfontosabb, leghosszabban kifejtett jellemzője, kétarcúsága, az a képessége, hogy sötét tulajdonságait el tudja rejteni, átváltozik, és ennek gazdag bibliai hivatkozásait is felsorolja mindkét bibliai könyvből.¹⁷ Ebben a szövegrészben olvashatjuk a Genezisből vett, az ördög ellen leghathatósabb igeszakasznak a magyarázatát: „*Az Asszonyállatnak magva megh rontya fejét a' kigyónak*”, ezzel jósolta meg Isten az ördögöt legyőző Krisztus eljövételét, és fordítva, ebben olvasható, hogy egyedül Krisztus fogja (tudja, lesz képes) legyőzni az ördögöt. Ez, az ördögűzésben állandóan használt ige a reformátoroknál a prédikációkban, imákban és különféle szakrális tárgyak dekorációin Európa szerte közkedvelt volt¹⁸, nyelvi, *szövegi ereje* megfelelt Mária kigyón taposó (apokaliptikus) ábrázolásainak, (ahogyan az a katolikus szentkultuszban, különösen a barokk képhasználatban, az ellenreformáció idejétől tömegesen elterjedt) *kegyképeinek elhárító erejével*. Ez a hosszú fejezet nagy hangsúlyt helyez a hazugság kérdésére, amely feltehetően a szónak a reformációban megnövekedett súlyával áll arányban, a szó felidéző, megjelenítő erejénél fogva cselekvések, változások elindítója lehet mind pozitív, mind negatív irányban, tehát a hazug szavaknak is cselekvés, tett értéke lehet. A koraujkorban a hazugság bűnének mértéke alig lehetett kevesebb, mint a többi, főben járó bűnöké. Érdemes azt is megjegyezni, hogy a hazugság-típusok között finoman árnyalt az ördög késztetésére kimondott emberi hazugság és az ördög által megszállt ember, (azaz az ördög) hazugságának különbsége, a differencia talán a szándékosság mértékében jelentkezik. Itt döntő mozzanat talán az is, hogy a megszállt már nincs „önkontroll” alatt, egyedül nem is biztos, hogy sikerül megszabadulnia a tisztátalan lélektől. A különbségtételben a szándékosság kérdésénél felmerül, hogy az embert szemtől szemben kísértő ördög még mint tárgyaló fél, „szerződő” fél van jelen, míg a megszállt lehet áldozat, hacsak nem kötött szerződést az ördöggel. A boszorkányperekben és az ördögűzés gyakorlatában ennek a kérdésnek bizonyára kulcsszerepe lehetett. (A kérdés azért is érdekes, mert elképzelhető, hogy a társadalmi, közösségi élet rendjében az ördögűzés sikertelen kísérleteit követi a per, a peres eljárás, ha a megszállt szándékossága kimutatható és nagy, vagy jelentős kárt okozott környezetének.) Az tisztátalan lélek elhárításának folyamatában

¹⁷ „Genes. 3., Apoc. 12., Luc 24., Marc. 6., I. Sam.28.”, Samorjai 1636. 207.

¹⁸ Szacsavay 2001.103-105.

két fokozat látható: lehetséges, hogy először a helyi egyházi eljárás tesz kísérletet az ördög eltávolítására, és csak ezt követi majd a per, amelyet a felsőbb hatóság a közösség mélyebb sérelmére, kárára, kérésére indít. Kristóf Ildikó a debreceni prédikátorok nyomtatásban megjelent munkáiban elemezte az ördög- és boszorkányhit kapcsán megfogalmazott meghatározásokat, ezek dogmatikailag Samorjai pontjainak megfelelően tárgyalják az ördögi jelenségeket. Kristóf Ildikó úgy látja, hogy a puritán szellemi gyökereket kimutatható szerzőknél is csak ott látható bővítése a fogalmaknak, ahol kimondottan az ördögnek tulajdonítható varázsló és gyógyító eljárásokról (a népi gyakorlatból származó elemekkel) esik szó. Például Nógrádi Mátyás kis traktátusa (1651) az ördög működéseinél már szélesebben kifejti, mit tarthatunk az ördög cselekedeteinek, szigorúan írja körül és részletesen ismerteti a varázslók és boszorkányok elítélendő cselekedeteit, jellemzőit, és ő is az Isten próbáinak tartja azokat.¹⁹ Közös jellemzőjük, hogy sem Samorjai, sem az 1620-1640 közötti debreceni perek sem említik az ördöggel kötött szerződés esetét, noha a debreceni prédikátorok munkáiban ez időben ezekről is szó esik. (Margitai Láni Péter, a két pópát és a mágusokat érti ezek alatt (1618), a kínvallatással kikényszerített ördögsvövetségeket a wittenbergi és heidelbergi szerzők nem tartják valóságoknak.) Természetesen Samorjai rendtartása elsősorban az ördögűzés „helyi” „falusi” módszereinek kialakításához ad támpontokat, de nyilvánvaló, hogy meghatározásai a dogmatikai alapot jelentik az ördög felfogásának kérdésében a XVII. század elején, s így jelentősége van annak, hogy az ördöggel kötött szerződésről nem esik a műben szó.

A következő tizenegyedik (XI.) szakasz az ördög késztetéseit veszi számba, hogyan viszi bűnre, győzi le, és mivel az embert. A margóra tett összefoglalás szerint „Szorgalmaztattya embert a' bűnre a' Sátán.” Ehhez Judás esetét veszi például, „Vacsora után, mikor immár az ördög Judás Iscariotesnek szívében bétlőt volna, hogy elárulná Urunkat, mondot néki idvezítőnk, a' mit cselekszel, cseleked meg hamar.” A hathatós késztetés „belülről” történik tehát, miután a gonosz lélek a testen belülré kerül. Az ehhez illeszthető példák folytatódnak, „és így szorgalmaztatta Évát az alma megh ételre,” stb.²⁰

A hazugság ördögi logikájának része, az igazmondás, amellyel megerősíti későbbi hazugságait. A következő tizenkettedik (XII.) szakaszban erre figyelmeztet a püspök: „Az ördögnek igazmondása is tilalmas”.²¹ Jézus és az ördög párbeszédében az ördög tudja kívül áll szemben, megnevezi, de Jézus némaságra utasítja, és távozásra „Nemuly meg, és meny ki az emberből.” „Sok ördögöket üze ki, és nem hadgya vala szolni az ördögöket, mivel hogy ötet ismernék.” „Nagy sokakból peng ördögök is mennek vala ki, kik kiáltanak vala, és ezt mongyák vala: Te vagy ama' Christus, Istennek Fia: de ő meghdorgálván azokat, nem hadgya vala szolni, mivel hogy tudgyák vala, hogy ő volna a Christus.” Az idézetekben foglaltakat nem csupán abban az értelemben idézi, hogy az ördög tudja kívül áll szemben, hanem abban az értelemben is, hogy Krisztus neve és jelenléte legyőzi, illetve kiűzi a gonoszt. Nagy jelentősége van annak, hogy a gonosz ne szólalhasson meg, mert akkor nem tud már ártani. Itt is a szó erejének kiemelését láthatjuk.

Az ördög utolsó vétké és jellemzője a jövendőmondás, „Jövendő mondo az ördögh.” – kerül a szöveg summázata a margóra. Az ehhez tartozó idézet Szent Lukácstól való, Szent Pál és a jövendő fiatal leány története, akire rákiált Szent Pál: „a' Jézus Christusnak neve által, parancsolom néked, hogy meny ki e leánzobol: ki mene azért azon szempillantásban.”²²

A jövendölésben épp úgy mint más beszédeiben, az igazmondása sem fogadható el, „Az igaz jövendő mondásért sem hiteles az ördögh” teszi ehhez az utolsó szakaszhoz az összefoglalást a margóra. A teljes idézet záró szakasza: „ne engedgy efféle jövendő mondonak,

¹⁹ Kristóf 1998. 54-76.

²⁰ „Genes. 3., Matth. 4., Aetor. 13., Jobi I.”, Samorjai 1636. 208.

²¹ „Márc. cap. I., Lukáts c. 4., AEt. 16.”, Samorjai 1636. 209.

²² „AEt. 16.”, Samorjai 1636. 209.

vagy álom látónak beszédének, mert a' ti Uratok Istentek kesért titeket, hogy megh tudgya, ha szeretitek-é a' ti Uratokat Isteneteket tellyes szivetekből, és tellyes lelketekből", értelmezve a sátán cselekedeteit mint próbatételt és ezzel biztatva ellenállásra a megkönyezetteket.

Ez az „ördöghi kesertet”-et leíró és bemutató fejezete a rendtartásnak célkitűzéseire tekintve az ördög felismerésére segít, bemutatva az ördögöt mint gonosz lelket, valamint cselekedeteit, és mindennek bibliai előfordulásait. Szigorúan a Bibliából, elsősorban az Újtestamentum könyveiből, azaz Krisztus ördöggel való különböző találkozásairól vett példákkal (a hivatkozások között mindössze 12 ótestamentumi, 39 újszövetségi). A Sátán megnevezést elsősorban az ószövetségi hivatkozásoknál használja, az újtestamentumi hivatkozásoknál többnyire ördögről, ördöghi – dolgokról beszél. Az írott szövegben nem szerepel az ördögnek önmagában való (testes) megjelenése és bemutatása (milyen a feje, teste, lábai, stb, ahogyan ezt a korabeli képi ábrázolásokon láthatjuk), hiszen a protestáns dogmatika egy mozgó, alakatlan szellemi valóságot tart igaznak, amely idomul, felveszi meglévő biológiailag valóságos testek alakját, illetve a holttestek alakjait. Ez helyenként ellentmond a néphit elképzeléseinek, és az ábrázolások típusainak, a legendákban és a népmesékben leírt ördög figuráknak. Az ilyen meghatározások, mint „Az ördög miért mondatik tisztátalan léleknek”, vagy „Az igen bűnös ördögnek, s ördög fiának nevezetik,– (az idézett ige János 6. és 8. részében), később Jézus szavai, „nem de nem titeket tizenketten választottalak-e én, és egyik tiközüleket ördögh?”, valamint amikor Simon Péternek mondja: „álj hátam megé Sátán.” valójában lélekként azonosított ördögöt ismer, testes létéről Samorjai leírása nem szól, egyértelmű, hogy nála is a megszállott alakja válik (testes) ördöggé, nevezik ördögnek. Az „ördögi kísértet” tehát az újszövetségi képben felrajzoltnak felel meg, tisztátalan lélek, amelyet a bibliai idézetek lényegében szószerinti értelmezésével magyaráz Samorjai: A lélek testbe kerüléséről, helyéről is ír Samorjai: „Leginkább azokon kegyetlenkedik a kikben benne vagyon”, a testbe jutás módja (I. Sam.16 szerint): „Az Urnak lölke eltávozék Saultól, és gyöttri vala ötet gonosz lélek, mely az Úrtól bocsáttatott vala.” A testet tehát elhagyja a szentlélek, átengedve helyét az ördögi, tisztátalan léleknek. Kegyetlenkedik, illetve belébújjik a halottak testébe is, és az „oktalan állatok”-ba, helye a testen belül a bibliai idézet szerint a szívben van (Matth 13, és Aet.5: „Anania, miért foglalta el a Sátán a te szivedet.”). A szívben ezért nem maradhat este, elalvás előtt gonosz indulat és harag mert így az ördög azonnal helyet talál a szívben.

Amit a protestáns dogma hangsúlyozottan felerősít az isteni szándék, amely felette áll az ördögi cselekedeteknek, így például Krisztus találkozása is az ördöggel az isteni akarat által szabályozott, a megszállottság is az isteni akarat ellenőrzése alatt van. Ennek is lehetett szerepe a protestánsok körében az ördögűzés és az ördög tevékenységeinek elbírálásában. Az ördög szándéka az embernek veszedelme: az ember gyöttrésének egyik módszere a megszállás, a különféle fogyatékoságok, siketség, némaság, nyavalya, devianciák, mint testi gyötrelmek, a másik a hitben, lélekben való gyengítés, eltérítés, pogány hitre való térítés, a keresztyén hitben való kísértés stb. Legjellemzőbb vonása a csalárdság, hamisság, „tündéresség,” amely mint alakzat (képi jelenés, látvány) is változatosan kerül bemutatásra, ugyanez a tulajdonsága a hazugsággal és/vagy igaz jövődőléssel mint szóval történő kísértés jelenik meg. A protestánsok gondolkodásában is van tehát az ördögnek „működő” állapotában és megjelenő figuráiban képi megfogalmazása, kevésbé az újszövetségi bibliai példázatok szerint, mert ábrázolása gyakoribb az ószövetségi példák alapján, nem szövevény a metaforikus és szimbolikus értelmezésben rejlő alakzatok lehetőségeiről, pl. cet mint ördög (Jónás esete), illetve más tipológiai szimbólum formájában,²³ amellyel a protestantizmus teológiai gyakorlatában szívesen élt.

²³ Lsd. G.v. Rad, R. Bultman és mások tanulmányait *A tipológiai szimbolizmus c. tanulmánykötetben, szerk. Fabiny Tibor, Jatepress, 1998.*

A rendtartás utolsó, XXVII. fejezete „Az Örödög Uüzesben valo Rendtartásokról” szól.

A tárgyalás első (I) bekezdése szabályozza, milyen ember lehet az örödögűzö. „Az egyházi ember, hogy annyival inkább ellene állhasson az örödögnek, kegyes, Istenfélö, s fegyhetetlen erkölcsö legyen: mindazáltal nem a maga jóságos voltában, hanem Istennek irgalmasságába vesse bizodalrát, mert nem emberi erővel, hanem Isteni hatalommal távozik el a tisztátalan lélek: és illetén kegyes, s jó cselekedethez kezdgyen, nem valami külsö haszonnak kívánásából, avagy nagy jutalomak, temérdek fizetésnek reménsége alat: mert Simon Magusnak (ki pénzen akar vala venni arra valo méltóságot, hogy kinek fejére vetné kezét, Szent Lölköt venne) mondot Szent Péter, *a’te pénzed legyen veled együüt veszedelmedre, mivel hogy azt itélted, hogy az Istennek ajándékát pénzel birhatná az ember.*”²⁴ A következő másodík (II) szakaszban arról esík szó, hogy „Isten nem mindennek adta az eröt, holot a’Szent Léleknek ajándéki sokfélék, és nem mindennek adattak egyaránt ... még Urunk tanétványi is, nem mindenkoron voltak arra alkalmatossak, hogy ellene állhattak volna a gonosz léleknek: ezért ne avassa magát ebben minden idéten Tanétó: hanem a’ megrögözöt Vének, kik mind életekben, s mind erkölcsökben emberek előtt böcsületesek, s Istennél kedvessek. Azért a Réghiek is, ugyan arra valo Egyházi embert választottanak, és nevezték *Exorcista*-nak”.

A harmadík (III) szakasz a megszállottság lehetséges felismeréséről tájékoztat az örödöi családság bemutatása segítségével. „Mindenek élötte penigh nagy okossággal élyen az Örödögh üzö, hogy a’ melancholiában, az az szüntelen valo szomorü gondolkodási miat meghaylét, vagy egyéb nyavalyában lévö esze nélkül szolo embert meg tudgyon választani attol, a’ kiben gonosság vagyon, melynek illetén jelenséghi vannak: sok idegen nyelveken szollani, avagy idegen nyelveken szolo embereknek szavokat megérteni, távol valo és titkos dolgokat tudni és ki jelenteni: embernek ideje, s állapattya fölöt valo nagy eröt mutatni, nem imádkozni, káromkodni ect.”

A negyedik (IV) szakaszban az örödögüzéshez fontos előzményekről kell tájékozódni, azaz ki kell kérdeznie a „nyomorult ember”-t, hogy mit érzett testében és elméjében azért, „hogy megtudhassa minémö igékre iszonyodtanak s háborodtanak meg leg inkább a gonosz lelkek.”²⁵ Ennél a gyakorlati eligazításnál a margóra tett summázatok nem igék, hanem egyszerű mutatók, az egész részhez kevés igei példa, vagy eligazítás illeszkedik.

A következő (V) fejezet az örödögüzésben tapasztalható nehézségekre hívja fel a figyelmet, amely az örödögnek a megszállottat és az örödögüzöt megcsaló praktikáiból adódik.

A csaló vagy tündéres örödög felismerése – jelenti az eljáró biztonságát. A példák a következők: Az örödög vagy nem felel a megszállottból, vagy „gyakorta csalárdul felel” és igen nehezen jelenti ki magát, hogy az örödögüzö unja meg és hagyja el, vagy hogy észlelje azt, hogy nem is áll szemben az örödöggel. Egy másik esetben kijelentik, hogy már elhagyták – már nem gyötirik az embert, – de ne hagyja az exorcista, hanem addig csinálja, amíg nem „látja a megszabadulásnak jelenségit.” Néha azt próbálja elhítenni, hogy természetes betegsége van. Néha az imádkozás erőltetése alat az örödög elaltatja az embert, és olyan „látást” ad neki, amelyben a megszállott látja magát amint megszabadul, és erröl számol be. Máskor varázslásokat tesznek és azzal elhárítják a vizsgálatot, de az alávetett személyek hiába folyamodnak örödögös emberekhez, vagy boszorkányokhoz, „merr egyik örödög a másikra nem támad, és a’ Belzeub által nem üzettenek el az örödögök, amint azt Jézus urunk mondotta.”²⁶ – idézi a forrást Samorjai. Az örödög csalásai, közé tartozik az is, hogy hagyja az embert elnyugodni, engedi, hogy élhessen az oltári Szentséggel is, hogy látassék eltávozottnak lenni. – Egyéb csalásai miatt is okosnak kell lennie az örödögüzönek – írja.

²⁴ „Matth.17.”, „Ingyen vették, s ingyen adgyátok”, Samorjai 1636. 210.

²⁵ Samorjai 1636. 210.

²⁶ „Matth.I. 2.”, Samorjai 1636. 211.

A következő (VI) bekezdésben az eljárás helyéről esik szó. „Szentegyházba köl afféle nyomorultakat vinni, (és ha oly kegyetlenek meg kötöztessenek) hogy ott közönséges könyörgések legyenek érettek, és köl magokat is erőltetni, ha ezeken vannak, hogy magokért imádkozzanak böytölvén, és bűnököt meg gyunván, éllyenek az oltári Szentséggel is: de azt csak fejekre tenni külsöképpen, avagy testeknek valami részeit aval megilletni, nem illendő, s a Sacramentumoknak méltósága és böcsületi ellen valo dolog: köl őket biztatni, és bátorétani, hogy az Istennek segítsége, s megszabadétása felől ne essenek kétségben, még mikoron legkegyetleneböl gyötrettetnek is”.²⁷ A bevezetőben idézett egykorú jezsuita eljárással szemben a protestáns ördögűzők ugyan adhatnak a megszállottnak úrvacsorát, az eljárás része lehet ez is, de nem használhatják a (mágikus) hozzáérítés és más érintkezéssé eljárással vagy gyógyítás eszközeként.

Az egyik legfontosabb szabályozás az ördögűző viselkedésével és cselekedeteivel kapcsolatos, ezt a (VII) következő alfejezetben, két bekezdésben is összegzi. „Az ördög űző heában való sok szot ne szaporétson, s főképpen jövendő s titkos dolgokról való kérdéseket ne tegyen: inkább csigesse a' tisztátalan lölköt, és csak a' maga kérdésre feleltesse, és ne hidgyen néki, ha Angyallá tüntetné is magát.” – az első gondolatsor azonnal az ördög kétarcúságára figyelmeztet, angyal-alakjára, és becsapó, megtévesztő beszédére. A másik fontos, hogy tévútra ne terelődhessen az ördögűző azáltal, hogy az ördögtől a jövőre vonatkozóan is feltesz kérdéseket: az ördög becsapásai közül a jövendölés, jövendőmondás a legjellegzetesebb, amelynek a legnehezebben áll ellen az ember. Az ilyen kérdéseket tilos tehát feltenni. Milyeneket lehet, vagy kell tehát feltenni? „Mennyen vannak, ki nevek, micsoda időben és mikoron mentek az emberben.”²⁸ Az ördög viselkedésével kapcsolatos tilalom, „különféle heában való cselekedetit, hahotálásit, tiltsa, avagy semminek tartsa: a környüllévő emberek is megintessenek, hogy aval ne gondollyanak, hanem inkább az Istennek érette alázatossan könyörögjenek.” A jelenetek drámai formája van. A templom piacterén középen a megszállott, vele szemben az ördögűző áll, aki kérdéseit a megszállott embernek teszi fel, az adja rá a válaszokat, a körben állók, pedig- ahelyett hogy az ördög „tréfáin” nevetnének, elmélyülten hangos imádkozással segítik az eseményt kifejlődni. Ez a (lélektani) dráma addig fokozódik, míg az ördög el nem hagyja a megszállottat, amiről a körben állóknak is meg kell győződniük. A közös hangos imádkozás mellett az ördögűző hangos szóval olvassa a megadott bibliai igéket és imákat. „A parancsolatokat és kényszerítéseket olvassa az egyházi Ember méltósággal, erős hitből, alázatosságból és nagy buzgóságból, és midőn látandgya hogy az ördög igen gyötrettetik, anál inkább kényszerétse, s erőltesse: a' mely igékre leg inkább meg retten az ördög, azokat annál gyakrabban mondja, és midőn a' fenyegetésre jut, kétszer, háromszor is mondgya azt, öregbétvén minden koron a büntetést, s ha láttya, hogy hasznos cselekedeti, három, s négy óráig, s töb ideig is egy izben munkálkodgyék abban, miglen győzedelmet veszen rayta.”

A „dráma” a korábbi katolikus gyakorlatban még ennél is mozgalmasabb, felfokozottabb lehetett. Mi az, amit ebből a reformátorok elhagynak?

A következő nyolcadik (VIII) fejezetben ezt sorolja fel a püspök. „Haszontalan dolgoknak tartjuk a köröszot hányást, förösztetést, tömjényel valo füstölést, szentölt viznek italát, vagy azzal való karapolást, *in principio*-nak, *Agnus Dei*-nek, vagy szent ereklyének hordozásit, körösztetnek, s feszületnek viselését, idegen bötütnék írását, mert semmi ezek közül nem találattik a szent írásokban, J e s u s Urunknak, és a' Sz. Apostoloknak cselekedetekben, a mellyek tanuságunkra vannak.” Az ördögűzés gazdag „drámájából” a rítusokat a protestantizmus elhagyja, és egyszerű, nyelvi „drámává” alakítja. Ha elképzeljük a katolikus ördögűzés menetét, amelyben sok résztvevő mozog és cselekszik, a megszállottal különféle

²⁷ Samorjai 1636. 212.

²⁸ Samorjai 1636. 212.

cselekmények történnek, kezébe adják a keresztet, feszületet, meghintik szentelt vízzel, hozzá érintik, körözik az Agnus Dei-vel, a szentségekkel, füstölnek, imakönyvvel kerítik, miközben hangos imádkozással, igelovással kórusban „kényszerítik”, ehhez a mozgalmas jelenthez képest a református templomok közepében folyó eljárásban a nyelvi erő képezi a ható erőt, és a nyelvi formulák mögötti szentségek, – egy egyszerűbb, visszafogottabb nyelvi drámát képzelhetünk el. „Élünk azért külömb-külobm féle Szent irásoknak olvasásával, s főképpen imádsággal, böjtöléssel, hogy isteni szegétséget nyerhessünk a Sátánnak el távoztatására, Jézus urunknak ime’ mondása szerént: *Ez ördögghi nemzetség egyébel el nem üzettethetik, hanem csak böjtöléssel: és imádsággal, és annak imádkozunk, s azt hijuk segítségül, a’ kinek hatalma vagygon az ördögön, és aki parancsolhat néki mondván: Süket és néma ördög, én parancsolok tenéked, hogy meny ki ez emberből, és többé belé ne meny, és felkiáltván a’ lélek, és igen szagatván az embert kiméne belöle.*²⁹ S a legfontosabb hivatkozás: „Néha távol létébenn is kiüzte Jesus Urunk a tisztátalan lölköt, mint a Cananeabéli Asszonyállatnak leányából.”³⁰ Az ördögűzés tehát Krisztus által történik, közvetítője, szándékának, hatóerejének hordozója, megidézője maga az ördögűző és a vele együttműködő gyülekezet, amely a református rend szerint hangos imádkozással, biblia-olvasással, a tapasztalatból szerzett leghatásosabb igék mondásával éri el Krisztus cselekvő részvételét. A böjtölés az eredményesség segítője, a résztvevők lelki és testi tisztaságát garantálja, a böjt és imádkozás mint egy hosszú idejű előkészület biztosíthatja a pozitív eredményt. Az eljárásban az Úr Jézus neve minősül a leghatékonyabb eszköznek. Nem a szómágia révén, hanem annak következtében, hogy a reformáció a bibliai szavak mögött magát a beszélő Krisztust véli hallani, az ő hangja az, amely a felolvasók, szövegmondók hangján át megjelenik és hat. Az imákban a közvetlen kapcsolatfelvétel lehetősége van, és ezáltal a megidézés lehetősége: Krisztustól lényegében az ördög feletti hatalom átadását kérik. Mindez a mágikus eljárásokkal rokon módon működik a szélesebb, az eljárásban résztvevő, és a jelen levő tömeg szemszögéből nézve, de az egyházi ember, aki végzi az ördögűzés feladatát a teológiai tartalom ismeretében küzd. Hogy ez ténylegesen így legyen, Samorjai újabb hosszú bibliai példázatokkal gazdag fejezetben erősíti meg a teológiai tartalmat az ördögűző emberek, valamint az azt szabályozó egyházak számára. „Az Úr Jesusnak nevét hijuk azért segítségül, és kényszerítjük, s eröltettyük a gonosz lölköket, parancsolunk is nékiek, hogy kimennyenek a’ nyomorult emberekből: ebben követvén a’ szent Apostoloknak példájokat, kik vévén Christus Urunktól arra való *hatalmat*, Matth.10, az ő nevében parancsoltanak az ördögöknek: mert maga is Idvözítönk így szólot: *az én nevében ördögöt üznek. A’ 72. Tanévtványok is nagy örömmel mondák: Uram a’ te nevedben még az ördögök is engedtenek minékünk*, Luc.10. Sz.Pál is egy leánzóban lévő jövendő mondó ördögnek így szólot, Aet.16.: Parancsolok tenéked a JESUS Christus nevében, hogy meny ki belöle, és ki mene azon órában belöle.” Világos, hogy a név nem önmagában, hanem a Jézus valós megnyilatkozásaként hat: ő parancsol a közvetítő által, a hangosan felolvasott igékben ő maga szólal meg. A hathatós eljárás érdekében (az őskeresztyének) „Ezen Szent Pálnak keszkenőjét, és övedzőjét tették ez ilyen nyomorultakra, és a tisztátalan lölkök kimenének ő belölök, Aet.19.” De még akik nem szintén követték is Christus Urunkat, az ő nevében ezt megcselekedték Luc.9. Sőt említi az Ur Christus, hogy sok képmutató fogják ezt mondani itéletnek napján: „Nem denem a’ te nevedben üzünk-é ördögöket? Némely Sidók is eképpen szólnak vala: Kényszeretünk titeket a’ JEZUSRA, kit a Pál prédikál, de mivelhogy ők abban nem hittenek, azért az ördögök ki menvén reájok rohantanak, és megszaggatták, s megsebesítették őket, Aetor.19.”

A következő tizenegyedik (XI.) fejezetben a példákat kiegészíti a régi „Szent Atyák” cselekedeteivel és írásaiból vett idézetekkel, ami azért figyelemre méltó, mert ellentmondani

²⁹ „Matth.17., Marc.9.”, Samorjai 1636. 213.

³⁰ „Matth.15.”, Samorjai 1636. 213.

látszik a korábban kifejtett elvekkel (Izd. pl. a katolikus eljárás kritikájánál), amely szerint csak a bibliai esetek, illetve példázatok módján lehet eljárni és tájékozódni. A protestáns teológia azonban már a kezdetektől vizsgálta és dogmatikájába sokat beemelt az őskeresztény kor szellemi teljesítményeiből, különösen Szent Ágoston munkásságából; Samorjai ennek megfelelően járt el.

Először Szent Ágostontól idéz: „...az Istennek kegyes emberi, a levegő égen lévő ördöghi hatalmasságot, mely az Isteni kegyességnek ellensége, és ellenzője, nem kelleléssel, hanem kénszeretéssel úzik ki: és hogy a templomokban az Egyházi emberekkel együtt, az egész szent gyülekezet imádkozot legyen, megmongya. I. 8.de.Civit.Dei,c.26. Sok helyeken a Mátyromoknak emlékezetekre építettet Templomokban az ördögök gyötrettetnek, vallástételre kénszerittetnek, és az embereknek elfoglalt testekből kiüzettenek”³¹

„Chrysostomus³² De incomprehensibili Dei natura , hō.3. írja ezt, hogy az ördögtől el foglaltattak, a Diaconusok, az az az Egyházi szolgálk által a Templomban vitettenek. A közönséges gyülekezetnek idején, midőn az Úr Vacsorája ki szolgáltatot, és fejeket lehajtván, a kösség érettek imádkozot. Az ördögtől gyötrettetet emberek, ugymond, valami kötelekkel megkötöttetnek lévén, előhozattatnak, hogy a kösség, és az egész Váras jelen lévén, közönséges könyörgések lennének érettek, hogy minnyájan, egyenlő akarattal a közönséges Urnak könyörgennének azokért, és hogy könyörülne raytok, nagy szomoru szivel imádkoznának”

„Prosper Aquinaticus³³ de praedictionibus promissionibus, lib.6. azt írja, hogy az ő idejében Carthago Várasában, egy leanzo, kiben ördög volt, a Templomban vitet, midőn az Úr Vacsorája kiszolgáltot, és közönségesen imádkoztanak érette, s midőn ő néki is adatot volna a Szentség, melyet nehezen vehet el (mivel hogy az ördög azt ellenzette) az után megszabadult”.³⁴

Egy másik idézet Szent Ágostontól: (lib.de Civit.Dei, 22. c.8.) „írja, hogy egy Hesperius nevő vitézlő embernek, volt szántó föld öröksége Afrikában, Fusalum nevő helyen, mely ő szatófölideit a gonosz lélek lakta, és a szántó marhát, s a szolgálkat is igen nyomorgatta: Azért kénszerérttetet a földes úr az Egyházi emberekhez menni, és kérte őket hogy ott imádkoznának. Él ment annak okáért egy közzülok a helysége, és igen áhétatossan, s buzgóságossan imádkozot, és Úr Vacsoráját is osztogatot, és meghszünt mindgyárast az ördögnek gyetyetlenkedése.”

A következő példa: „Hincmarus,³⁵ in Vita Remigii írja, hogy egy Benedek nevő életének szentségével híres neves ember, egy leanzobol ördögöt akart üzni böytölésével, és imádságával, de ki nem űzhette: mindazáltal az Isten nevével erős és gyakorta való kénszeretésével arra eröltette, hogy meghfelellyen, az után azon tisztátalan lelket Remigius csak parancsolatnak igéjével üzte ki.” A korai, őskeresztény szerzőktől történő idézés közvetlen utat jelenthet az újkori hiedelemanyagban a korakeresztény időtől (sőt más, korábbi kultúrákból) származó elemek folytonosságára.

Az utolsó (XII.) fejezet röviden összefoglalja a teendőket. Az egyházi ember először imádkoztat (a jelenlevőkkel) a „nyomorultért”, de maga is imádkozzon majd a különféle imádságok után olvassa a „Soltárokat, s az Evangéliumokat, vagy többet, vagy kevesbet, úgmint a Soltárok közzüll Psalmos, 3.10.12.21.30.34.53.67.69.90.117. Az Evangéliumok közzüll, Joh.I.á V.I....15, Marc. 16.á V.13-19, Luc.10.á.V. 17....21. Luc.11.á.v.14....23.”

³¹ Samorjai 1636. 214.

³² Johannes Chrysostomus, Konstantinápoly patriarchája, a bizánci liturgia kialakítója, 5-6.sz.

³³ Prosper Aquinaticus, Szt. Ágoston követője, 390-460 között.

³⁴ Samorjai 1636. 215.

³⁵ Hincmarus, Reims érseke 849-864, Remigiusról, Reims „metropolitájá”-ról (498-499 körül) írt műve; Remigius Szt. Ágoston alapján kifejett kereszteléstánát Hincmarus Szt. Ágostontól némileg elforduló teológiájával értelmezi, Izd. Wolf-Dieter-Hauschild: *Lehrbuch der Kirchen und Dogmengeschichte I.* 1995. Güthersloh, 392. – megköszönöm az eligazítást Németh Tamás református lelkésznek.

Samorjai ezt követően közre is ad imákat és exorcizmusokat tulajdonképpen liturgiai rendben. Elsőnek egy imát és az azt követő, illetve ahhoz kapcsolódó igeolvasás rendjét írja le. „**IMÁDSÁGH.** Örökkén való, felséges, mindenható Szent UrIsten, mi Urunk Jezus Christusnak öröktől fogva való dicsőséges Sz. Attya, ki ama' kegyetlen irégy ördögöt, a töled elpártolt gonosz Angyalt a' Gehennának tüzére ítélted, és a te egyetlen egy Szent Fiadat a' végre bocsáttad e világra, hogy ama' sivo rivo Oroszlánt meg rontaná, figyelmezzél könyörgésünkre, sies mostan a' mi segítségünkre, és a' te képedre, s hasonlatosságodra teremtetet embert Isteni hatalmas erődnek általa, szabadets meg az ördögnek kegyetlenségétől. Bocsásd Uram a' te félelmedet e fene vad állatra, melly puszítottya a' te szőlődet. Uram adgy erőt s bátorságot a' te szolgálódnak, hogy erőssen viaskodhassanak az ártalmas Sárkány ellen, ki a' te benned bizokat meg ne utálhassa, semminek ne tartsa, és ne mondhassa, mint régenten Pharao, az Istent sem esmérem, s az Israelt sem bocsátom el. A' te hatalmas job kezud kénszerétse őtet eltávozni, e' te szolgálódtol (szolgáló leányodtol) hogy sokaig fogságba ne tartsa őtet, kit a' te Szent Fiad az Úr Jézus Christus, drágalátos szent vérével megh váltot egyszer a' kárhozattól.

Azért Te tisztátalan lélek, valaki vagy, teneked és minden te társidnak, kik ez Istennek szolgálját (szolgáló leányát) megh szállottátok, parancsolok a mi Urunk JESUS Christus által, az ő titkos megtestesülése, kin szenvedése, fel támadása által, itéletre való eljövetele által, hogy távozzál el e körösztvény embertől, ki Atyának, Fiunak, s a' vizagstáló Szent Lélek Úr Istennek nevében mekherestelkedőt, Parancsolok teneked azon Úr Jézus Christusnak nevében, hogy ennekem Istennek méltatlan szolgálójának mindenben engedgy, és ez emberből kimenvén, se ő néki, se a' jelenvalóknak, se semmi oktan állatnak ne árthas. Ez után olvassassék a Nyomorultnak fejére az Evangéliom, s megént imádkozzék az Egyházi ember, mondván: **IMÁDSÁG.** Ur Isten halgasd neg az én könyörgésemet: Ur Isten az én kiáltásom jusson elődben. O JESUS Christus, az Atyának igéje, mindenható Isten, és minden teremtet állatoknak Ura, ki a te szent Apostolidnak arra való hatalmat adtál, hogy a' kígyókat, és minden mérges sárkányokat meg tapodnak, ki a' te sok nagyságos dolgaid felől való parancsolatid között, ezt is méltoztattad mondani: ördögöket üzzetek: kinek Isteni hatalmas erejével menyből letaszítottat a' Sátán, ki mint a' vellám e földre le eset: a' te szentséges nevedet félelemmel, és rettegéssel alázatosan hívom segítségül, hogy ennekem méltatlan szolgálódnak, minden büneimet meg bocsátván, álhatatos hitet, és bizodalmat adgy, hogy a' te szentséges job kezudnek isteni erejével megh bátoréttatván, nagy bátran, bizvást, félelmes rettegés nélkül ellene álhassak a' kegyetlen ördögnek, Te általad, mi Urunk JESUS Cristus, aki eljövendő vagy itelni eleveneket, holtakat, s e világot tűz által, Uram halgasd meg az én imádságomat, s az én kiáltásom fel hasson te hozzád, légy velünk a' te Szent Lölködnek általa, örökkén való Ur Isten, mi Urunk JESUS Christusnak Szent Attya, töredelmes szífvvel, lélekkel segítségül hívom a' te szentséges nevedet, és imádom a' te irgalmasságodat, könyörületeségedet, hogy e tisztátalan lélek ellen, a' ki gyöttri, s kínozza a' te szolgálódat (szolgáló leányodat) kit a' szent körösztvégh által magadnak foglaltál, adgy erőt, és elegendő segítséget ennekem, ugyan azon mi Urunk JESUS Christus által: ki te veled és a Sz.Lélekkel egyetemben él és uralkodik mind örökké, Ámen. Mi Atyánk. Hiszek egy Istenben.” A rendtartás szerint az imát követi az exorcizmus, amelyet az ördögűző erős hangon olvas fel.

'**EXORCIZMUS** Eröltetés, vagy kénszerítés. Te tisztátalan lélek, és minden ördöggi sereg, gonosz késértet, kénszerítlek tégedet az Úr JESUS Christus nevében, hogy ki meny ez Istennek képeré, s hasonaltosságára teremtet emberből. Az Úr Jézus Christus poarancsol teneked, ki tégedet a' magas menyből a' földnek alsó részére le vetet s a' parancsol teneked, ki a' tengernek, szeleknek, és a' haboknak parancsolt: Hallyad azért Sátán és retteghy, ki a' körösztvény hitnek gyüülölője vagy, és az emberi nemzetségnek halálos ellensége vagy, ki közinkbe hoztad a' halált, és az életet elragadtad, ki az igazságtul távol jársz és minden gonoszságnak gyökere vagy, a' népeknek árulója, irigységnek hihtegetője, fősvénységnek kutfeje, vissza vonásnak első kezdője, fáydalomnak indétoja vagy: mit állasz? mit kesel, mit vizsálkodol? mit ellenkezől? tudván, hogy Jézus urunk a te erődöt évette. Attól fély, retteghy, ki az Isaákban megáldoztatot, utolsó bay vívásában megöletet, az emberségben meg feszéttetet, a' poklon diadalmat vet. Távozzál azért irigy ördög, Atyának,

*Fiunak, s a' Szent Lélek Uristennek nevében, adgy helt a' Sz.Lélek Istennek, az Úr JESUS Christus által, ki az Atyával, s a Szent Lélekkel él és uralkodik mind örökkön örökké. Uram hallgasd meg könyörgésünket, és a' mi ohaytásunk jusson elődében. Légy velünk Atya mindenható Úr isten, Sz.Fiaddal és a' Sz.Lelkessel egyetemben. Mi Atyánk. Hiszek.*³⁶

Imák és „kényszerítések” követik egymást, Samorjai többet is közread ezekből. Az előbbiben könyörgő, kérő ez utóbbiban parancsoló hangnemben és felfokozott hivatkozásokkal Jézus Krisztus nevére, valamint bibliai érvekkel kényszerítik a gonosz lelket, hogy gyengüljön, ereje csökkenjen, végül elhagyja a testet. Az érvek sorában az ördög gonoszságai vannak felsorolva, a parancsoló tónusban mindig az Isten nevében történik az utasítás: „*Parancsol tenéked az Isten, parancsol tenéked a Christusnak dicsősége, parancsol tenéked az Atya mindenható Uristen, parancsol tenéked a Fiu Uristen, parancsol tenéked a Szent Lélek Isten, parancsol tenéked a Szent Háromság egy Isten. Menny ki te Isten paracsolatjának meg rontoja:meny ki te csalárd ördög, ki minden álnoksággal, s csalárdásággal rakva vagy: meny ki te jóságos cselekedeteknek ellenzője, és az ártatlanoknak üldözője. Adgy helt a Sz.Léleknek te kegyetlen ördög.*”³⁷

Az imák és egyre hosszabb és parancsolóbb exorcizmusok ismétlődő elmondása után amikor a gonosz lélek eltávozott, hálaadás, benedikció következik, amelyben a megszállottság megszűnésével kapcsolatos hála mellett könyörgő szakasz is helyet kap: „*Alázatosan könyörgünk Sz.felségednek irgalmas Isteniünk, hogy a' csalárd ördöghnek ne legyen többé hatalma e Te szolgáládon (szolgáló leányodon) hogy ennek utolsó dolgai gonoszbul ne legyenek az elsőknél. Légy velünk Úr Isten a' Te őriző Angyaliddal egyetemben és ne vigy minket többé a kísértetbe, de szabadats meg minket a gonosztól, hogy tiszta szívedel.lélekkel, szentségben, ártatlanságban szolgálhassunk Sz.Felségednek életünknek minden napjaiban. Halgas meg minket, kegyelmes Isteniünk ...*”

Az utolsó tizenhatodik (XVI) szabályozás a megszabadultra vonatkozik: „*istenes életben és kegyes erkölcsökben foglalja magát, és az Úr Istennek, minden féle jó cselekedetek által, igyekezzék kedvében s kegyelmében lenni.*”

Az ördögűzés szövegeiben (imák és exorcizmusok) tehát a lefektetett hitelveknek megfelelően kizárólag bibliai események és példázatok szerepelnek, kivéve az ördögűzés gyakorlatára vonatkozó hivatkozásokat, ahol az ősatyáktól vett példákkal egészíti ki azokat.

Az egyik legfontosabb probléma ugyanis az esetfelismeréssel kapcsolat; első helyen a megszállottság biztonságos elkülönítése más betegségektől, esetektől, második helyen a megszabadulás biztonságos megállapítása fontos. Samorjai az esetek felismeréséhez a bibliai példákban indul ki, az azokhoz való hasonlóságok felismerésére, beazonosítására szorgalmazza olvasóit. Az ördögűzés gyakorlatáról szóló példákat kiegészítő korakeresztyén források a reformáció teológiai kiteljesedésében jelentős szerepet kaptak, különösen Szt. Ágoston. Ezért ezek a hivatkozások is jellegzetesen protestáns hivatkozásnak számítotak, ezért bővíthette a példákat, illetve eseteleírásokat Szent Ágostontól, Johannes Chrysostomustól, Prosper Aquinaticustól vett, és Hinckmarusnak Remigiusról szóló- idézetekkel.

Az ördögűzéshez az ördögűzőnek, aki egy volt az egyház bölcs vénei közül, lelki erővel, Krisztus támogató erejével kellett bírnia, igaznak, tapasztaltnak és bátornak kellett lennie, kitartónak és türelmesnek a „tündéres” ördöggel szemben – így kívánta ezt a református egyház Samorjai János 1636-ban közzétett rendtartása szerint.³⁸

³⁶ Samorjai 1636. 216-218.

³⁷ Samorjai 1636. 220.

³⁸ A dolgozat és a kutatás az OTKA T026586 sz. programjában készült.

Irodalom

FABINY Tibor (szerk)

1998 *A tipológiai szimbolizmus*. Szöveggyűjtemény a bibliai és az irodalmi hermeneutika történetéből. Jatepress, Szeged.

KRISTÓF Ildikó

1998 *„Ördögi mesterséget nem cselekedtem”* A boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében. Debrecen

NAGY VARGA Vera

2001 Egyházi és liturgiátörténeti adatok a kereszteléshez fűződő szokások kutatásához. in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 5/II. Szerk. LACKOVITS Emőke-MÉSZÁROS Veronika 29-43.

PÓCS Éva

2001 Démoni megszállottság és ördögűzés a közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerekben, In: Uő szerk: *Demonológia és boszorkányság Európában*, Studia Ethnologica Hungarica I. PTE. L'Harmattan-PTE. Néprajzi Tanszék, Budapest, 137-198.

SAMORJAI János

1636 *Az helvetiai valláson levő ecclesiáknak egyhazi ceremoniakrol és rend tartasokrol valo könyvetske*. Az együgyűeknek rövid tanításokra közakarattól irattatott Samorjai János Halászi prédikátor által. Lőcsén, Brever Lőrincz 1636

SZACSVAY Éva

2001 Protestáns ördögképzetek: kép és üzenet, In: *Lélek, halál, túlvilág*. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben, Tanulmányok a transzcendensről II. szerk Pócs Éva, Balassi Kiadó, Budapest 100-110.

WARGA Lajos

1906 *A keresztyén egyház történelme*. I-II. Sárospatak

WOLF-DIETER-HAUSCHILD

1995 *Lehrbuch der Kirchen und Dogmengeschichte I-II*. Güthersloh Verl.

Szacsvay, Éva

The Calvinist regulation of exorcism in 1636

János Samarjai was a Calvinist minister, bishop beside the Danube and the chairman of the Synod of Komjáti (1623–1625). In 1636 he published his regulations for the Calvinist and Lutherans, which last two chapters deal with the existence of the devil and exorcism. These opinions from the basis of the Calvinist and Lutheran church's view on Satan. He interprets the Satan, his activities and the cases of obsession with Biblical allegories. He describes the mode of exorcism, the role of the exorcis, the place, the function of the participants and the way of the process. He exstands the examples of the New Testament with descriptions of exorcism from the early Christian authors. He emphasizes the difference between the Catholic and Calvinist process. In his book he publishes the words of exorcism, the psalms and prayers and he describes the exact process of the liturgy. His descriptions and definitions probably reflect the official Protestant point of view on his age. It offers a possibility to compare them with Western demonologies (both Catholic an Protestant) and the Satan narratives of sermons, religious texts, and admonitions. It also presents a basis for the identification of the elements and motives in popular devil-belief.